

Kornis György külföldi tanulása.

(Adalék külföldi iskolázásunk történetéhez.)

Írta: Dr. Vass Miklós.

Az újkor kezdetén megindult nagy szellemi mozgalmak, a reneszánsz és reformáció igen megnövelték azoknak a számát, akik ismereteik gyarapítása végett a külföldi egyetemeket keresték fel. A német egyetemek közül a *wittenbergi* és a *heidelbergi* voltak a legkeresettebbek, különösen a protestáns ifjak részéről; az olasz egyetemek közül pedig a páduai fogadott legtöbbet falai közé hazánkiai közül. Ezeken kívül még több egyetemet kerestek fel mindkét országban, de egyiket sem olyan nagy számmal, mint ezt a hármat.

Az így fenálló művelődési kapcsokat, melyek hazánkat nyugathoz fűzték, az önálló fejedelemség alatt álló Erdély is igyekezett szorosabbá tenni.

Ebben a törekvésében némiképen az anyaországnál kedvezőbb politikai helyzete is segítette. A Báthoryak uralkodása alatt békében fejlődött az ország egészen addig, amíg Báthory Zsigmond ezt a békés fejlődést fel nem forgatta. Addig azonban a szellemi téren is módjában volt haladni. És ezt az alkalmat fel is használta, amire példát adott a fejedelmi udvar. A tudománykedvelő és pártoló Báthoryak uralkodásának gondját képezte iskolák felállítására, ami a műveltséget fejlesztette. De ők a belföldi iskolázás fejlesztése mellett nagy gondot fordítottak a külföldi iskolázásra is. Közülök maga István is tanult a páduai egyetemen és környezetében többen voltak olyanok, akik neki tanulótársai voltak. A különben olyan szomorú emlékü Báthory Zsigmond is állandóan több ifjat neveltetett külföldön. A fejedelmek példája buzdító hatással volt a főurakra, akik közül sokan nemcsak saját fiaikat küldötték ki, hanem egyes szegényebb sorsú, tehetségesebb ifjakat is segít-

lyeztek. Így tettek a városok is. És alig volt Erdélynek olyan ismertebb nevű családja, amelyiknek legalább egy sarjadéka ne fordult volna meg a külföldi egyetemeken. Legtöbbször évekig voltak távol és két, sőt három egyetemet is felkerestek.

A tudós Bod Péter egész lelkesedéssel beszél arról, hogy a XVI. sz. végén milyen sokan mentek Erdélyből „urak és nemesek gyermekeik Pataviumba, Bononiába, Párisba, Londonba, Genuába, Argentínába, Vitébergába, Hejdelbergába oskolákba, udvarokba, országokba a látásért, hallásért, tanulásért“.¹

Ez értekezés keretében egy erdélyi unitárius ifjunak a külföldi iskolázását akarom röviden tárgyalni az Erdélyi-Múzeum levéltárában levő levelei alapján. Ez az ifju homoródszentpáli *Kornis György* volt, *Farkas* udvarhelyszéki főkirálybíró és *Bethlen Krisztina* legnagyobb fia, aki a heidelbergi és páduai egyetemeken tanult 1587—1593-ig és Páduában meg is halt 1593 nyarán. Mellékesen röviden kitérek öccsének, *Miklós*nak külföldi tartózkodására is, aki vele egyidőben volt Heidelbergben, mint *János Kázmér*nak, a kis-korú pfalzi választó, *IV. Frigyes* gyámjának apródja.

A homoródszentpáli Kornis-család a Székelyföld tehetősebb családai közé tartozott, amelyet a XVI. sz.-ban tekintélyben és befolyásban Miklós és fiai Mihály és Farkas emeltek magasra.² Különösen Györgyünknek apja, Farkas örvendett általános közbecsülésnek kortársai előtt. Amint a ránk maradt emlékekből egyéniségét megállapíthatjuk, önzetlen hazafiságú, puritán gondolkozású férfiú volt, aki nem sajnálta az áldozatot, hogy fiainak a legjobb nevelést adja. Pedig az ég nagy családdal áldotta meg, mert 8 fia és 4 leánya volt. Ezek között György, aki már otthon gondos nevelésben részesült. A hazai iskolázását nem ismerjük, csak annyit látunk egyik leveléből, hogy Kolozsváron is tanult,³ de hogy meddig, nem tudjuk. Nevelése különben korán megkezdődhetett, mert „igen ifjú“-nak írja magát, mikor heidelbergi tanulását megkezdette. Egyéniségére, jellemének kifejlődésére nagy hatással lehetett *Bogáthi Fazekas Miklós*, aki több éven át volt édesapja udva-

¹ Smirnai Szent Polikárpus 42. l.

² Lásd e családról a Turul 1909. évf.-ban megjelent tanulmányomat.

³ Erre lehet következtetni Páduából 1592. márc. 13. írott leveléből: „minekutánna te kgd házátul kiadott, mint tristibus temporibus laktam, ott is Colosvárott egyfolykáig drágaságban . . . éltem“.

rában. A XVI. század e kitünő férfiával való szellemi összeköttetést a külföldön is fentartotta és vele élénk levélváltásban volt.¹

Kornis György a külföldi egyetemek közül a heidelbergit kereste fel először. Heidelberg azonban Homoródszentpáltól messze volt, az apának elég gondja lehetett arra, hogy fiát miképpen, kinek a felügyelete alatt bocsássa el olyan hosszú útra. Kapóra jött, hogy *Bánffy Farkas* dobokai főispán is ekkor küldötte fiát, *Ferencet* a wittenbergi egyetemre *Baronyai Decsi János* mentorsága alatt.² Mindketten azon küldöttséghez csatlakoztak, amelyet *Báthory Zsigmond* küldött az 1587-iki varsói lengyel királyválasztó országgyűlésre, amelynek feje volt *Kovacsóczy Farkas* kancellár és egyik tagja *Jakobinus Bernát* kolozsvári orvos.

Miután *Bánffy Ferenc* és tanítója május 20-án Homoródszentpálra érkeztek, pár nap múlva együtt mentek Brassóba, hogy a küldöttséghez csatlakozzanak. Brassóig Kornis Farkas is elkísérte a fiát és ott rábizta *Jakobinus Bernátra* az uton való gondviselését, de *Kovacsóczy Farkas* is megkérte, hogy Varsóig gondja legyen Györgyre.³

A küldöttség Brassóból Berecken az ojtózi szoroson át ment Moldovába; június 3-án érkeztek Snetinbe,⁴ ahol két napot töltöttek Június 8-án Lembergben, ahol három napig időztek, jún. 14-én Lublinban és 24-én Varsóban voltak.⁵ Innen küldi első levelét édesatyjának, amelyben írja, hogy milyen sok országot, várost és népet látott. Varsóban, ahol a lengyelek királyválasztásra gyűltek össze és így rendkívül sok nép volt, találkozott többek között egy *Mátyás* nevű „igaz hitű” emberrel, aki régebben a kolozsvári iskola tanítója volt, ekkor pedig egy lengyel főúr udvarában tartózkodott.⁶

¹ Sajnos e levelekből, amelyekre Kornis György gyakran hivatkozik, semmi sem maradt ránk, vagy még nem kerültek elő, pedig azok sok ismeretlen adattal növelhetnék a *Bogáthi Fazekas Miklósról* való tudásunkat.

² Irodalomtörténeti közlemények I. 255. l. (L'öncz József cikke.)

³ . . . mikoron Brassóban kgd Cancellarius uramnak commendálni akar vala és Bernhard uramra bizni dolgaimat és uton való gondviselésemet. (Heidelbergből 1591. aug. 28-án írott levele.)

⁴ Snyatin Galiciában, a Pruth mellett, közel Bukovinához

⁵ Ez utat részletesen leírta Gyulafi Lestár, aki szintén tagja volt a követségnek. Magy. Tört. Eml. II. oszt. Irók XXXI. k. 20. l.

⁶ „Conveni insuper quendam nomine Mathiam, qui quondam fuerat lector scholae Claudiacae, hominem piaae memoriae, verae religionis, quem

Nem tudjuk, mennyi ideig maradtak Varsóban, de feltehetjük, hogy pár napnál tovább nem, hanem siettek kitűzött céljuk elérésére. Varsóból Dancig felé utaztak a Visztulán lehajózva¹ s innen Stettinen és Berlinen át mentek Wittenberg felé, ahová Bánffy Ferenc és Baronyai igyekeztek. Ide júl. 26-án érkeztek.² De nem sokáig maradtak Wittenbergben, ahol némi kellemetlenségeik lehettek a „wittenbergi darazsak“-kal, hanem Jakobinus Bernáttal tovább menve augusztus havában megérkeztek Heidelbergbe. Az egyetemre aug. 16-án íratkozott be *Sombori László* fiával, *Sándorral* és Kovacsóczy Farkasnak anyai ágon való rokonával, *Budai Mártonnal*.³

A pfalzi választó fejedelemségben levő *heidelbergi egyetem* időrendben a harmadik német egyetem és a mai Németország leg-régibb egyeteme. 1386 ban alapított *I. Ruprecht* választó a párisi egyetem mintájára és így a prágainál csak 38, a bécsinél pedig csak 22 évvel fiatalabb. Majdnem száz éven át Délnémetország egyedüli egyeteme volt.

A humanizmus korában a régi és új nevelési irányok között folyó harcok a heidelbergin is megvoltak, de végre az új irány

poterit indicare D. V. domino Andreae Össio, N. B. A. Erdődio qui putabunt illum aut excessisse e vita, aut vero Germaniae vessari (így!) verum falluntur, nam est famulus cujusdam magnifici Lulinum (Lublin) prope 4 milliarius distans“. Ez valószínűleg *Pintzovitz Mátyás*, aki 1579 – 587-ig tanított a kolozsvári unitárius iskolában. *Frankl*, 114. l. *A. Székely Sándor*: Az unitárius vallástört. 105. l.

¹ Varsóból jún. 24-én kelt levelében írja: ... nisi Dantisco immoramemur, ... ea namque tendimus, ac per Vistulam fluvium descendemus hinc.

² *Irod. tört. Közlemények*. I. k. 255. l. (*Koncz József* cikke.)

³ *G. Toepke*: Die Matrikel der Universität Heid II. 135. l. *Torma Károly*, aki a *Kornis György* leveleit először ismertette (*Kolozsvári Közlöny*, 1865. évf. 72 – 74. sz.) azt írja, hogy csak nov. 11-én érkezett Heid.-be. Valószínűleg az vezette félre, hogy első ismert levele nov. 11-én kelt. *Torma* figyelmét különben kikerülték azok a névsorok, amelyek a Heidelbergben tanult magyar ifjak neveit tartalmazzák. Így a *Sárospataki Füzetek* 1862. évf.-ban megjelent közleménye *Szeremleynek* felvilágosíthatna volna állítása helytelenségéről, valamint arról is, hogy sem *Bánffy Ferencet*, sem *Bornemissza Benedeket* sem *Somborit*, sem *Budai Márton* nem találta a heidelbergi egyetemen. Az elsőről láttuk, hogy a wittenb.-re íratkozott be, az utóbbi három pedig vele egy időben érkezett Heid.-be. *Bornemissza Benedekről* inkább hisszük, hogy az a kolozsvári polgár, akinek érdekében *Báthory Zs.* rendeletet küldött a kolozsvári tanácshoz 1584. (*M. N. Múz. G. Forgách* cs. levéltára.)

diadalával végződtek. Az első humanista, aki ott tanított a pfalzi születésű *Petrus Luder* volt, aki 1456—1460-ig működött ott.¹ A kor legkiválóbb humanista tudósai tanítottak (*Agricola Rudolf* 1483—85, *Wimpheling*, a két *Reuchlin*), sőt 1520 körül *Erasmust* is meg akarták nyerni az egyetem számára, ami azonban nem sikerült.

Az 1522. évben *Sturm*, *Wimpheling* és *Spiegel* véleményére hallgatva *V. Lajos* választó egy tantervet állapított meg ugyan az egyetem számára s tanároknak *Grynaeust* és *Münster Sebestyént* nyerte meg, de ez nem sokáig maradt életben.² Csak *Ottó Henrik* uralkodásával (1558) kezdődik az egyetem virágzó kora, ami tartott addig, amíg *V. Frigyes* választó nem fogadta el a cseli koronát. (*Zu dem Gang der Pfalz nach Böhmen*)³

A hitújítás is otthonra talált benne s a két protestáns felekezet közötti harcok nem akadályozták meg az egyetem fejlődését. Heidelbergben a Kálvin tanai jutottak uralomra s leszámítva *VI. Lajos* rövid ideig tartó uralkodását, a kálvinizmus erős fészke lett. Mikor 1591-ben a wittenbergi egyetemről kizárták azokat, akik a „formula concordiae“-t nem írták alá, hallgatóinak száma nagyon megnövekedett, mert az így elútasítottak a heidelbergi egyetemre mentek.

Az egyetem anyakönyvébe nincsen bevezetve, hogy Kornis György melyik fakultás tárgyait tanulta, de mivel később a páduai egyetemen a bölcsészeti karra íratkozott be, bizonyosnak vehetjük, hogy itt is annak a látogatója volt.

Kornis Györgynek Heidelbergből küldött leveleiből hét került elő az *Erdélyi Múzeum-Egylet* könyvtárából. Az első 1587. nov. 11-én, az utolsó 1591. aug. 28-án kelt (régii naptár szerint), a többiek lappanganak, vagy örökre elvesztek. Majdnem három évről pedig (1588. febr. 24—1591. jan. 17-ig) teljesen hiányoznak a levelei. Ezt annál inkább sajnálhatjuk, mert így talán bővebb ismereteket szerezhetnénk a heidelbergi életmódjáról, miképp lakott, kik voltak a tanárai, mely tárgyakat hallgatott, stb, amikről pedig leveleiben igen-igen keveset ír.

¹ Paulsen: Geschichte des gelehrten Unterrichts auf den deutschen Schulen und Universitäten I. 75—76. l.

² Paulsen id. m. 133—134. l.

³ Paulsen id. m. 242. l.

Kik voltak a tanárai, egyáltalában nem említi. Többször emlegeti ugyan *Tossanus Dániel* theologiai tanárt, de nem tanulmányaival kapcsolatban, hanem mint az ő és később öccsének is jóakaróját. Ezenkívül még *Beel Henrik* titkár és *Stuys Péter* neve fordul elő többször a leveleiben, de ezek egyike sem volt neki tanára. Az első az akkori kiskorú IV. Frigyes választó gyámjának, János Kázmérnak titkára, a második pedig annak tanácsosa volt.

Tanulmányairól is csak általánosságban beszél, de nem részletezi. Igéri több levelében, hogy szorgalmasan fog tanulni¹ és hogy e fogadását beváltotta, azt a leveleiben előbukkanó ismeretei bizonyítják.

A heidelbergi egyetemen ekkor az oktatás azon tanulmányi terv alapján történt, amit Ottó Henrik választó uralkodása alatt *Melanchton* és *Micyllus* dolgoztak ki és 1558-ban lépett életbe. Ezt a tervet VI. Lajos és János Kázmér némi tekintetben módosították ugyan, de alapjában mégis nem nagyon változott. Megállapítja a tanárok számát, a tárgyakat, a tanórákat, a használható könyveket, az előadások módszerét. A bölcsészeti fakultáson Ottó Henrik tervezete szerint 6 tanár működött, akik görögöt, etikát, physikát, matematikát s végül poétikát és históriát tanítottak. A dialektikát, rhetorikát, latin és göröggrammatikát a „contubernium“-okban felügyelő regensek tanították. Ezt a tervet VI. Lajos 1580-ban annyiban változtatta meg, hogy a tanárok számát hétre emelte föl s az említett tárgyakon kívül a logikát és a rhetorikát is előadták. Végül János Kázmér (1588) a tanárok számát hatban állapította meg. Tankönyvekül Aristoteles műveit, vagy azok kompendiumait, Cicero, Euclides, Plautus, Livius, Tacitus, Vergilius, Horatius, Suetonius és mások műveit használták.²

Sajnosan nélkülözzük azt is, hogy Kornis György levelei kevés felvilágosítást nyújtanak az életmódjáról, lakásáról, ételmezéséről is, amelyeket pedig érdekes volna tudni. Az egyetemmel

¹ Heid.-ből 1588. nov. 11-iki leveléből: „Est enim institutum meum . . . ut tandem de rebus propositis non solum subtiliter et acurate sentiam, sed graviter . . . et ornate dicam“. Febr. 24. írott leveléből: „Istennek hála, nincsen még most fogyatkozásom, mert erőlködöm azon, hogy sem tudományomban mindennél alábbvaló ne legyek sem erkölcsömben meg ne mutáltassam, hogy az én stemmámtul degenerálni ne láttassam“.

² Ezeket a terveket közli Thorbecke: Statuten und Reform. der Univ. Heidelberg.

kapcsolatban az Ágoston rendiek kolostorában egy konviktus is volt,¹ de semmi adatunk sincs arra, hogy Kornis György annak tagja lett volna. Többször panaszodik leveleiben a drágaságról, de csak általánosságban beszél és nem részletezi semminek az árát, még annyira sem, mint a páduai leveleiben. De még így is megismerhetjük azt, hogy több, mint négy évi tartózkodása alatt meglehetősen összeget kellett Heidelbergben elkölteenie. Azzal azonban vigasztalta magát és szüleit, hogy mások még többet költöttek.² Nem csodálkozhatunk tehát, hogy leveleiben igen sok teret fordít a „költészek“ kérésére.

Ma a gyorsaság korszakában el sem tudjuk képzelni, hogy mennyi ideig kellett várni, amíg a külföldön levő tanulók hazulról pénzt kaptak. Ha még csak sokáig kellett volna várni, de sokszor nagyon bonyodalmas úton lehetett hozzájutni a pénzhez. Vagy külföldön járó kalmároktól küldötték, amikor ki voltak téve annak, hogy esztendő múlva jutott a pénz a rendeltetési helyére,³ vagy pedig egyik-másik külföldi bankárt kérték meg a szülők, hogy a szükséges összeget küldené meg a fiaiknak. A Kornis György leveleiben a *Henkel Lázár* és *Kazbek György* neve fordul elő többször, mint olyanok, akiknek közvetítésével kapta meg a hazulról küldött pénzt. Mindkettő bécsi, akkor ismeretes bankár volt, akiknek szolgálatait sokszor igénybe vették.⁴

¹ Paulsen id. m. 255. l.

² 1591 jan. 17 iki leveléből: „Meggondolhatja kgd . . ., hogy ha ilyen szűk hely nem lött volna, tehát sem Sombori el nem küldött volna esztendőig ezer forintnál többet és Bogáthy uram bátyám is immár ez két esztendőül fogva . . . háromszáz aranyat és másfél száz tallért. Én tovább voltam itt és az uton is 70 tallérom és egy aranyam elköltöttem vala“.

³ Kornis Miklós 1591 júl. 25 iki levelében írja: „és ha az kalmárok kezében jut, hát úgy lehet, hogy két esztendeig is nem hozzák meg“.

⁴ Kornis György 1591. jan. 17. levele: „kgd megszerezhetné, hogy Bécsben szólnának Henkel Lázárnak, hogy írna Norimbergában egy factora adna és küldene annyit, az mennyit kgd akarna“. Páduából 1591. nov. 7. levélben így ír: „kgd Kazbek Györgynél, vagy Henkel Lázárnál Bécsben elvégezetheti, hogy írjon ide Velencében az ő factorának kgtektül rendelt pénzt adjon kérésinkre“. Sombori Lászlónak is, akinek fia Sándor ekkor tanult Heidelbergben, ezt írják: „Commodissima videtur ratus, qua Poloni, et alii qui ex remotioribus locis sunt oriundi utuntur, ut cum mercatore aliquo Vienensi aut Noribergensi, bono et probato contrahatus, qui certam pecuniae summam quotannis pro necessitate suppeditet, et statuto tempore eam ex Transsylvania à M. D. V. recipiat“. (Magyar Nemzeti Múzeum Sombori cs. levéltára.)

Megtörtént bizony sokszor az, hogy kölcsönhöz kellett folyamodniok s nem egyszer vették igénybe János Kázmér pénztárát, ahol a segítséget nem is tagadták meg soha a Kornis fiuktól, ha arra rászorultak.¹

Arra is vigyázni kellett, hogy a hazuról küldött pénz azon minőségben jusson hozzájuk, amilyenben otthon átadták a kalmárnak — tallér tallérban, arany aranyban, mert az átszámításnál könnyen kárt szenvedhettek a pénznek különböző helyeken való más és más értéke miatt.²

Nemcsak a pénzküldés, hanem a levélváltás is ilyen nehezen ment. A nagy távolság és a lassú közlekedés miatt a levélnek hónapokig kellett vándorolni, míg hazajutott.³ Kornis György, habár akkor is voltak „levélhordók“,⁴ igen sok levelét valami alkalmatossággal küldötte haza.⁵

Kornis Györggyel egyidőben többen tanultak Heidelbergben, akik közül leveleiben *Sombori Sándorról* és *Hertel Jánosról* többször megemlékezik. Mindketten még előtte bementek a páduai egyetemre.⁶ Többször ír *Bánffy Ferencről* is,⁷ de feltűnő, hogy

¹ Amint ez Kornis György több leveléből kitűnik. A páduai útra is a fejedelemtől kértek kölcsönpénzt. Heid.-ből 1591. aug. 28-án és Páduából nov. 7-én írott levelei.

² Heid.-ből 1591. aug. 28-án írja: „Ha mikor . . . kgték a kalmárook által megakarja küldeni fizetni az pénzt, kgték expresse megírja, kéresse őket, hogy az fejedelemnek in specie, azaz ugyanazon monétában szolgáltatásák be, mert egyébként kgtéknek kárt tennének. A pénzt ők csak küldenék, az mint Bécsben jár Norimbergában, onnan az bécsi ember factora, úgy, mint ott jár. Norimbergában pedig 27 paccért Batzen Svájcban és Délnémetországban járó pénz) jár egy arany, de Heidelbergában mostan 29 paccért veszik el, az tallér ott 18 ér, itt 19“.

³ Kornis Farkas néhány levélre ráírta, mikor jutott kezéhez. Az 1591. júl. 8. írott levelet nov. 21-én, az aug. 28-án írottat pedig dec. 21-én kapta meg.

⁴ K. Gy. 1588. jan. 4 levelében: „In hac raritate tabellariorum“; stb. K. m. 1591. ápr. 1. levelében: „az posta nem akar várni“. K. m. júl. 25. levelében: „Az tabelláriusnak igen hirtelen el kellett menni“.

⁵ Igy K. Gy. levelét egyszer Bornemissza Benedektől, máskor Benkner Mihálytól, majd Sombori Sándortól, végre Bogáthy Miklóstól küldötte haza.

⁶ Heid. 1591. jan. 17 levelében: „Sombori bemegyén Olaszországban“. A júl. 8-án írott levelében: Dnus Alexander Somborius . . . ad me . . . scribit se cum praeceptore Patavij . . .“; Páduából 1591. nov. 7-én írja: „Itt több erdélyi nincsen Joannes Herteliusnál“.

Szamosközyről, aki pedig szintén vele egyidőben tanult az egyetemen,¹ nem emlékezik meg. Legtöbbit foglalkozik azonban unokatestvérével, *Bogáthy Miklóssal*, aki 1589. jan. 25. óta volt a heidelbergi egyetem hallgatója.² Bogáthy Miklós Heidelbergben együtt lakott és tanult Kornis Györggyel és ketten egymást „mint atyafiak” szerették.³ A régebbi idő óta Heidelbergben levő Kornis György szívesen taníttatta azokat unokafivérének, amikor az még nem tudott.⁴ A jó viszony állandó volt mindig közöttük és együtt mentek a páduai egyetemre is.

Mindketten szeretettel gondoskodtak családjuk Heidelbergben levő harmadik tagjáról, Kornis Miklósról, aki a fejedelmi udvarban mint apród tartózkodott. Megható az a szerető testvéri gondoskodás, amellyel Kornis György fivére sorsát szívén viselte. Leveleiben első sorban öccséről ír, annak jó, vagy rossz állapotát tudatja atyjával, csak azután ír a maga dolgairól.

Szóljunk itt röviden a Kornis Miklós heidelbergi tartózkodásáról. Tőle is több levél van az Erdélyi Múzeum levéltárában, de sok hiányzik. Közülök az első 1591. jan. 17-én van keltezve, pedig már 1588-ban Heidelbergben volt.⁵ Célja volt a fejedelmi udvarba bejutni, amit azonban csak 1591-ben tudott megvalósítani.⁶ Fiának sorsa különben Kornis Farkast is agasztotta és

¹ Heid.-ből 1588. febr. 24-iki levelében: Bánfi Ferenc nem régen írt volt levelet ide énnekem“, az 159. júl. 8. levélben: „Franciscus Bánfi destitutus Argentinae omnibus sumptibus“.

² Szamosky Heid.-ba 1589. febr. 2. iratkozott be. Toepke id. m. 142. l. és 1591. elején távozott el onnan Somborival.

³ Toepke id. m. 142. l.

⁴ Bogáthy Miklós 1591. jan. 17-én írja Kornis Farkasnénak: „Azt hiszem, asszonyom, értette kd. ennek előtte is, hogy mi György urammal együtt laktunk, tanultunk és egymást mint atyafiak szerettük. (Erdélyi Múz. levéltára, ahol Bogáthy M.-nak még több levele van Heid.-ből, Páduából és Rómából.)

⁵ Kornis Gy. írja Heid. 1591. jan. 17.: „Ökge (Bogáthy Miklós) tanul proficial és én is, meg kell confiteálni, elég adjuvento vagyok neki, mert az mit én nagy sok laborral, munkával tanultam, ötlet csak per otium et jocum crudialom. Erősen solidum fundamentuma még nincsen az arsokban, de idő mulva megconsequallhat benne“.

⁶ Kornis Miklós 1591. júl. 25-én írja: „Ebbe a négy esztendőbe de csak négy levelet is nem írt kd. énnekem“. Bátyjának a három első levelében (1587. nov. 11. és 1588. jan. 4. és febr. 24.) semmi említés nincs róla, tehát azután kellett odaérkeznie.

⁶ Kornis Miklós 1591. jan. 17. levele, valamint a Györgyé u. a. kelettel.

többször írt e miatt János Kázmérnak s hogy az jobb szívvvel legyen iránta, lovat is küldött neki ajándékba. A fejedelem 1591. jan. 19-én írt megnyugtató választ.¹

Kornis György, aki testvérével ritkán tudott találkozni, mert ő lenn a városban lakott, míg amaz fent a várban, arra is gondot fordított, hogy öccsének meglegyen a kellő iskolai nevelése. Leveleiből az vehető ki, hogy a latin iskolába járt Miklós, ahonnan 1591. elején apja kívánságára kilépett és a fejedelmi udvarban levő iskola növendéke lett. Kornis Farkas ezt János Kázmér kívánságára tette, akinek megbízásából Stuys Péter írt neki. Apjoknak ezen parancsa nagyon bántotta a fiukat s szomorúságuknak György megható szavakban adott kifejezést.² Bántotta különösen az, hogy Miklós a latinban nem fog a kellő tudásra szert tenni s hogy ebbéli fogyatkozását némileg pótolja, könnyebb historikusokat olvasgatott vele, amiben segélyére volt Bogáthy Miklós is.³ Apjok a német nyelv megtanulását ajánlotta kisebbik fia figyelmébe, aki azt tanulta is, de nagy haladása nem lehetett benne, mert maga írja: „amíg étek, vétkesen szólok“; írni is szívesen tanulna németül, de azért havonta két forintot kell fizetni, neki pedig nincsen pénze.⁴ János Kázmér jóakarattal volt a fiúk iránt, akik hálások is voltak iránta. György nagy magasztalással írt róla. Miklóst azon év „pynkest napján bejáró inasává tevé, szereti, kedveli, de kevéssel segíti“.⁵ Ruházataról teljesen magának kellett gondoskodni, az pedig elég pénzbe került.⁶ Egyébként is elég sokat kellett költe-

¹ János Kázmér e levele szintén megvan az Erd. Múz. levéltárában.

² 1591. jan. 17. levelében: „Quotiescunque recordamur verborum eorum, quorum autor apud G. V. ex mandato Illmi Principis Johannis Casimiris, D. Petrus Stuić extitit, toties sane magnum gemitum et dolorem in nobis videmus in animis sentimus. Eo studio, ea disciplina, quae aliquando et usui et emolumento fratri esse poterant, privatus, nec a iam colit Germanicam linguam“.

³ Bogáthy M.-nak szintén az Erd. Múz.-ban levő levelében: „D. Nicolaus quoque communis noster frater quamvis aulicus ex professo fuerit, dedimus tamen operam, ne eorum, quae domi didicerat, oblivisceretur, quin potius tum historicos faciliores legendo, tum scribendo, eam quam haberet eruditionem: auget“.

⁴ Kornis M. 1591. szept. 2-án írott levelében: „Írni pedig nem tudok, mert... ha írni tanulok, hát minden holnapban két forintot kell adnom“.

⁵ 1591. aug. 28-án írott levele Györgynek.

⁶ 1591. jan. 17-én írott levele Miklósnak: „mert csak hogy étetre nem költök, de egyébre mind ruhára, sarura, salavárra, ingre, süvegre kell köl-

niök, addóságokat csinálni s különösen ezért kérik apjukat minden levelökben, hogy Miklóst haza vigye és ott adja valamelyik urnak udvarába. György azt is ajánlotta, hogy még két évig taníttassa Kolozsváron, vagy küldje Bécsbe, ahol nemcsak németül, de latinul is megtanul, az otthonhoz is közelebb lesz és így jobban lehet rája vigyázni. ¹ Kérésöknek azonban nem lett foganatja, mert Miklós 1593-ban is Heidelbergben volt. ²

Lassanként elközelgetett az az idő, mikor Kornis Györgynek Bogáthyval együtt Heidelbergből tovább kellett menni. Kornis Farkas is ösztönözte arra, hogy más városba és más országokba menjenek, de eleinte nem tudták elhatározni magukat, hogy melyik egye'emen folytassák tanulmányaikat. Kornis Farkas fiának az Angol-, vagy Franciaországba való menetelt ajánlotta és ez eleinte kedvére is volt, de mikor a *Csáky Gergehely*vel a Heidelbergbe érkezett erdélyi ifjaktól meghallották, hogy Báthory Zsigmond udvarában milyen előnyben részesülnek azok, akik olaszul tudnak, az Olaszországba való menetelre határozták el magukat. ³ György ezt atyja előtt azzal is elfogadhatóbbá igyekezett tenni, hogy az Angliába való menetelt az idő rövidsége és az út bátortalansága, a Franciaországba való menetelt pedig az éhség és a háború teszük lehetetlenné. ⁴

tenem, itt pedig minden drága . 1595. júl. 25. lev.: „egy hitvány inget egy tallérrért kell vennem, avas rozslénczszalomból csináltat egy fodrot egy aranyon, egy sarut fél forinton, egy süveget 3 forinton, egy salavarit egy aranyon“.

¹ 1591. jan. 17. levele Györgynek: „quoniam G. V. erga fratrem et ita adfectus erat, ut studiorum cursum continuare Claudiopoli per biennium“ . . . alább: „Viennam studiis dedicarent ibi non solum Germanicam . . . verum et Latinam rectius et planius cognosceret. Esset vicino G. T. semper illum assidue per mercatores monere, emendare et stimulare et corrigere posset“.

² Kiténik ez Györgynek az 1593. évben Páduából küldött leveleiből.

³ Kornis György 1591. júl. 28. levelében: «Nolim a G. V. inconstantiae nobilitati et levitati nostrae imputet, quod consilium, de adeunda mutaverimus, gratissimum nobis fuisset, nisi priora illa consilia, posteriores rationes, prudentiae et temporis magis consentaneae confregissent . . . maxime a proposito revocavit sermo eorum juvenum, qui cum G. Dno Gregorio Chiaky adfuerant; dixerant tantum esse usum linguae Italicae insulae Illmiprincipis Transsylvaniae, ut qui eam teneat, non modo laude aliquam sed et gratiam mereatur. Princeps ipse, domi, ruri, in urbe, in palatio, ad mensam, cum iis, qui vellent, solam linguam Italicam loquitur. E re nostra arbitrati sumus fore, si eam, quae honestatis, laudis, gratiae, aliquid adferret non negligeremus»

⁴ 1591. jan. 17. lev.: «Miért hogy pedig látjuk, hogy immár Angliában az üdönek rövid voltától és az út bátortalanságától, azt is vesszük eszünkben,

Kornis Farkas még 1591. elején szerte volna; hogy fia Heidelbergből más városba menjen, de György megmagyarázta az okokat, amelyek miatt az elindulást későbbre kellett halasztani. Ezek egyike volt, hogy a tél, amilyen alkalmatlan az utazásra, ép olyan alkalmas a tanulásra;¹ a másik pedig az utiköltség kérdése és az a sok adósság, amelyet a heidelbergi drága élet miatt volt kénytelen csinálni és amelynek kifizetése előtt nem távozhatott el. Elindulásukat az is késleltette, hogy a Bogáthy Miklós atyjának a beleegyezését szintén ki kellett kérni, hogy fia elmehessen Páduába, de hogy ezt tehesse, neki is ki kellett fizetnie harmadfél-száz forintot kitevő adósságát.² Csak miután ezzel is rendben voltak, határozhatták el magukat végleg az indulásra. Pedig már nagyon szerettek volna a „szükség völgyéből“, mint Heidelbergből írják, megszabadulni. Csábította őket a Sombori Sándor Páduából küldött levele is, amelyben a páduai életet olcsóbbnak írja, mint a heidelbergit.³ Most még csak az utiköltség kérdését kellett rendbehozniok. Mivel pedig arra, hogy hazulról várjanak pénzre és azután induljanak el, nem volt idejük, a fejedelmi pénztárt vették hát igénybe, ahonnan kellő nyugták ellenében aug. 25-én Kornis György háromszáz tallért, Bogáthy Miklós pedig kétszáz tallért és száz aranyat kaptak kölcsön, amely összegeken kívül mindenik adós maradt még ötven-ötven arannyal.⁴

Szept. 18-án indultak az útra.⁵ Kornis György az öccsétől, mivel az azon nap János Kázmérral elutazott, megelőző nap bu-

hogy Galliából az fames és gladiustul kirekes-tettünk. úgy gondolkodunk, hogy mentül hamarébb lehet Olaszországban bemenjünk és ott mind nyelvet, mind egyebet tanuljunk.»

¹ Kornis Gy. 1591 jan. 17. lev.: «Monet G. V. et jubet, ut jam pedem Heidelberga moveam, id libentissime facerem, nisi duae resisterent causae graviores Non est hoc tempus tale quod facie aut sine jactura in peregrinationes conferri posset, hyems maxime est apta studiis benigna discipulis.»

² K. Gy. 1591 jan. 17. lev.: «Bogáthi Miklós bátyám is . . . harmadfél-száz forinttal adós, ha uram alyja megszabadítja, együtt leszünk és maradunk.»

³ K. Gy. 1591. jul. 8 lev.: «Donus Alexander Somborius, valde sibi in litteris, ad me datis, gratulatur, quod ex hac valle angustiarum exire potuerit, scribit se cum praeceptore Patavii per mensem vivere aureis tredecim, minus 50 nummis Ungaricis, magno equidem praetio, sed nec hic minoris vixit.»

⁴ K. Gy. 1591. aug. 28. írott lev.: «Augusztusnak 25-ik napján én háromszáz tallért, Miklós uram bátyám kétszáz tallért és száz aranyat vón.»

⁵ Pádua, 1591. nov. 7 írott levele szerint: «. . . 18 die Septembris indulék el.»

csuzott el, kifizette minden adósságát és azonkívül hat aranyat és tizenkét rhénes forintot hagyott neki.¹ Kissé aggasztotta öccsének sorsa, kit betegesen hagyott el, mivel egyik pártfogója Stuyts Péter nem maradt többé Heidelbergben, „mert ő Nga az felső palatinatusban, 40 mély földdel Heidelbergátul adott jó és hasznos conditiot neki“. Tossanus Dánielt és Beel Henriket kérte meg, hogy pártfogói legyenek öccsének, de „de auro conciliatur amor“, írja atyjának.²

Egy nap hiján egy hónapi utazás után okt. 17-én érkeztek Páduába,³ ahonnan nov. 7-én küldi első levelét Báthory Zsigmondnak itt járó követétől, *Benkner Márkustól*⁴ s ennek volt köszönhető, hogy azt Kornis Farkas már nov. 25-én kézhez vette Gyulafehérváron.⁵

Természetesnek találjuk, hogy ilyen hosszú út elég pénzbe került. S ha összehasonlítjuk a hazuról Heidelbergig tartó utazásának költségeit — 70 tallér és egy arany⁶ — ezen útjának költségeivel — 37 arany — bizony elég magasnak találjuk, pedig „nagy parsimoniával“ éltek az úton.⁷

Az egyetemre okt. 21-én iratkoztak be Bogáthy Miklóssal, még pedig mindketten a bölcsészeti fakultásra.⁸

Az olasz egyetemek közül a *páduai* emelkedett a XV. század második felétől kezdve a legnagyobb jelentőségre. Mindenik karán a kor legkiválóbb férfiai hirdették a tudományokat, kiknek előadásait hallgatni nagy számmal mentek idegen országok fiai Páduába.⁹ Sokan keresték fel erdélyiek is, akik közül elég *Báthory István*

¹ Heid. 1591. aug. 28. írott levele.

² Ugyanazon levele.

³ 1591. nov. 7. levele: «Istennek gondviseléséből 17. napján októbernek jövőnk ide, az új stílus szerint, mellyel immár élnünk kell»

⁴ U. a levele: «Benkner Márkus, ki ezt a levelet hazaviszi.»

⁵ Ráveztetve a levélre: 25. die Novembris accipi alb 1591. Patavii.

⁶ 1591. jan. 17. írta az anyjának: «... az úton is 70 tallérom és egy aranyam elköltöttem»

⁷ 1591. nov. 7. levele: «Kgd gondolhatja, hogy ilyen hosszú utat költség nélkül végben nem vihettink, kilömben nilva 37 arannyal nem perficiálhattunk volna.

⁸ Századok 1875-676 I. (Fraknói Vilmos cikke.)

⁹ Szamosközy is azt írja Sombori L.-nak: Academia nostra est satis frequens tum studiosis, tum doctis in omni facultate professoribus Pádua, 1592⁷ jan. 4 (Tört. maradványai I. k. Bevezetés II. l.)

fejedelemre, *Dávid Ferenc* és *Enyedí György* unitárius püspökökre, *Gyulai Pálra*, *Zsámboki Jánosra*, *Berzeviczy Mártonra* rámutatnunk, hogy kitűnjék azon hatás, amelyet a páduai egyetem az erdélyi ifjakra gyakorolt. A magyarországi ifjak közül pedig csak *Révay Ferenc* nádori helytartó fiait, *Dudith Andrást*, *Forgách Ferenc* váradi püspököt, a híres történetírót és *Mihályt* említjük meg.¹ Nem csoda tehát, ha Kornis György is meg akart ismerkedni a páduai egyetemmel és mégis mintha egy kis csalódás-féltét érzett volna, nem az előadásokra ugyan, hanem inkább életének külső körülményeire, viszonyaira nézve.

Mindenekelőtt csalódott abban, hogy Páduában olcsóbban lehet megélni, mint Heidelbergben, mert csakhamar tapasztalnia kellett, hogy „az itt való hely mindenbil igen szik“. Még a posztó is drágább, „mint Erdélyben vagy Németországban“. Nem tetszett neki sem a polgárok, sem a diákok szokása s a kályhához szokott Kornis György nehezen nélkülözte hűvösebb napokban a jól befűtött meleg szobát.² Ezekkel a kedvezőtlen viszonyokkal bizony számolni kellett és meg kellett alkudni velök. Az volt a legnagyobb baj, hogy mindezek atyjának kiadásait növelték. Szeretett volna úgy tenni, mint mások tettek, hogy a mindennapi élelmet naponta szerezzé be, mert úgy olcsóbbnak mondják, de eleinte nem merte, leginkább azért, mert még nem tudott annyit olaszul, hogy a megcsalás veszélye nélkül tudott volna vásárolni. Lakást és kosztot fogadott tehát, amelyekért havonta 6 aranyat és 40 magyar pénzt fizetett.³ Takarékosan akart bánni a pénzével, azzal a 64 arannyal, amivel Páduába érkezett, de bizony az hamar elment, mert könyveket is kellett vásárolnia, amiket Heidelbergből a hosszú út miatt nem hozhatott.⁴

¹ Frankl Vilmos: A hazai és külföldi iskoláztatás a XVI. században 272–276. I. és Révai Ferenc nádori helytartó fiainak hazai és külföldi iskoláztatása 27. I.

² 1591. nov. 7. levelében: «Az itt való hely mindenbil igen szik. Én csudálkozom, hogy még a posztó is drágább, hogyszem mint Erdélyben vagy Németországban. Egyébképpen is énne em nem igen tetszik sem az deákoknak moresi, civiseknek rendtartása, sem pedig lakóhelyök, kamarájok, de főképpen ilyen hideg időben hideg ebédlőházok és hideg fagyos ételekkel való tartások.

³ U. a. levelében: «Itt minden hónapban ágytul, kamarátul és ételtul 6 aranyat és 40 magyar pénzt fizetink.»

⁴ U. a. levelében: «Jóllehet ide könyveket sem hozhaték az útnak hosszú és alkalmatlan léte miatt, itt is szükségéseket kell azért vennem és a tőli dologra prospiciálnom.»

Valamint a Heidelbergből, úgy a Páduából küldött leveleiből is hiányoznak a tanulmányaira, tanáraitra vonatkozó adatok. Egyik levelében említi, hogy a „fő iure consultust“ hallgatja, az tetszik is neki, de a diákok gyakran „interturbálják“. ¹ Ezt különben Szamosközy is említi Kovacsóczyhoz írott levelében (1592. január 5.) és elmondja, hogy az egyetemi tanács miféle újabb intézkedéscet léptetett életbe A tanároknak megtiltotta, hogy előadásait dik-tálják és utasította őket, hogy ne csak az óra egyharmadát használják fel. Azokat a tanulókat pedig, akik az előadásokat zavarták, a tanárokat kifütyölték, korcsmákban verekedtek börtönnel, birsággal és neveik kihirdetésével büntették. ² Az előadások — mint Kornis György írja — novemberben kezdődtek és július havában végződtek. ³

Kornis Györggyel egyidejűleg még többen is tanultak Páduában Magyarországból és Erdélyből. Leveleiben Bogáthy Miklósról, Sombori Sándorról, Hertel Jánosról, *Forgách Mihály*ról és *Vas Ferencről* emlékezik meg. *Bogáthy*ról láttuk, hogy együtt mentek Heidelbergből Páduába, róla különben később is leszen szó. *Hertel* és *Sombori* is voltak Heidelbergben, de még Kornis György előtt bementek Páduába. Sombori, akit apjának 1590-ben történt halála után Kovacsóczy neveltetett, amikor Kornis György Páduába érkezett, nem volt ott, hanem *Forgách Mihály*lyal, *Szamosközy*vel és *Krakkói T. Demeter*rel Nápolyba és Rómába utazott. *Forgách Mihály*, Simon fia előbb Strassburgban és Wittenbergben tanult, 1589 óta volt Páduában, beteges ifjú volt, kinek az orvosok ajánlották az utazást. Amint *Krakkói T. Demeter*nek, aki a *Forgách Simon* költségén tanult, leveleiből kitűnik, november 3-án indultak útnak. ⁴ Kornis György nem valami dicsérőleg ír „immatura peregrinatiojokról, ami cancellarius uramnak . . . mint megmondá Marcus uram is, nem leszen kedves“. Az „eretlen“ utazás alig három

¹ U. a. lev.: «Professorokat még nem haligathattam, mert még csak most redeálnak officiumokra. Hétfőtől fogva a fő iure consultust hallgattam, az igen tetszik, de az deákok gyakorta interturbálják»

² Szamosközy: Történeti maradványai I. k. Bevezetés III—IV. 1.

³ 1593. július 25.: «Most az professorok suspendálták leckéjeget, immár itt nem is olvasnak november 3-ik napjáig»

⁴ *Krakkói T. Demeter*nek, aki szintén tanult Wittenbergben, meg van két levele 1591-ről a gf *Forgách* cs. levéltárában, az első június 24-én, a második nov 2-án kelt, mind Páduában

hétig tartott, mert Forgách Mihály nov. 26-án már Páduából ír az apjának.¹

Sombori az 1593-ik év tavaszán hazautazott, Kornis György egyik levelét is tőle küldötte haza, de nemsokára visszatért, hogy „studiis suis colophonem imponat“.²

Feltűnhet itt is, hogy Szamosközyről egy szóval sem emlékezik meg, akivel pedig már Heidelbergben is együtt tanultak. Hogy barátságos viszony volt közöttük, mutatja azon kis verse, amelyet a fejedelmi Erdély kitűnő historikusa első munkája, az „Analecta Lapidum“ bevezetésében a szerzőhöz írt. A 10 soros elég jól gördülő versecske Szamosközyt magasztalja és kéri, hogy a munkálkodását folytassa.³

Hertel János 1593 tavaszán szintén haza készült, de nem Páduából, hanem Velencéből akart útnak indulni; azonban ez az útja is, amire pedig esztendő óta készült és írta „patronusainak“, valami okból ekkor is elmaradt⁴ Vas Ferencet a György kolozsi főispán és újvári kapitány fiát, Frankl, akinél a Sombori neve sem fordul elő, nem említi a Páduában tanult magyar ifjak között, sem a „Hazai és külföldi iskolázás“-ában, sem a Századok 1875. évf. megjelent cikkében. Kornis György levelében az tűnik ki, hogy Páduán kívül Bécsben és Velencében is megfordult.⁵

¹ Magyar Nemzeti Muzcum, gf Forgách cs levéltára.

² 1593. ápr. 2. levele.

³ Szamosközy e művének első kiadása 1593. Páduában jelent meg, egy példánya a budapesti egyet. könyvtár tulajdona. A Kornis Gy verse a 31 oldalon van és így szól:

Ad autorem Libelli Georgius Kornis Transylvanus.

Si retulit laudem Romani conditor aevi
Livius Ausonia primus in historia,
Si Plato, ab Actaeis merito decoratur Athenis,
Si celebrat Samium Graecia Magna Senem;
Aurea iure etiam tibi grates Dacia debet,
Qui cruus ex ejus plurima signa sitiu.
O utinam reliqui tam pulchra exempla secuti,
Sic vellent patriam condecorare suam.
Unanimi ergo tibi loquitur Dacia voce
Saepius tales edere perge notas.

⁴ 1593. ápr. 2. és júl 25 levelei

⁵ 1593. ápr. 2. lev : «Az Vas György uram fia jól vagy, de nem hiszem, hogy sokáig állhassa ide ki az lakást. Ha csak annyi költséget ad s kild neki az mennit rendelt és ha két vagy három esztendeig tartja csak ide,

Többen voltak tehát Páduában erdélyiek, így Kornis György nem érezhette magát nagyon elhagyatottnak a „nagy pápaság között”. Szüleit bizonyára érdekelte, hogy vallása miatt nem szenved-e valami hátrányt, igyekezett is megnyugtanni, hogy „könnyű itt embernek religióját elfedezni”, még böjtölnők is a nagy böjtben csak pénteken, szombaton és nagy ünnepek előtt való vigiliákon kellett.¹

Kornis György levelezésben állott Erdély akkori kiválóbb férfiaival, így fenmaradt 3 levele, melyek közül az egyiket *Bodoni Istvánnak*, a másikat *Kovacsóczy Farkasnak* és a harmadikat *Eösi Andrásnak* írta. Különösen Kovacsóczy viseltetett sorsa iránt érdeklődéssel, amit György igyekezett is meghálálni, könyvet is küldött neki², aki szintén többször írt a fiatal akadémitának s tanácsokat adott neki a külföldi tartózkodására és Rómába való menetelére nézve.³

Többször írt *Lázár Andrásnak* is, aki rokona is volt, valamint *Csaky Gergelynek* is. Az Erdélyből Olaszországba menőkkel is gyakran találkozott, akik Páduát is érintették. Érdekes feljegyzést hagyott ránk *Jósika Istvánról*, aki 1592. tavaszán Báthory Zsigmond követe volt a florenzi herceghez, ami élénk világot vet a Jósika nagyravágyó jellemére.⁴

Páduába való érkezése után azon kellemetlen hírt hallotta,

ez leszen haszna benne, hogy Páduát és Velencét, Bécsét látta, de azt ök tudják, csak arrul írom, hogy bizony akármint sugorgassuk pénzeinket, akár mint sirassuk, de ha itt akarunk lakni, élni, nem élhetjük annyival meg, mint gondolják.»

¹ 1593. márc. 13. levelében.

² 1591. nov. 7. lev.: «Ez elmúlt januáriusban könyvet is küldtem vala neki.»

³ 1593. ápr. 2. lev.: «Cancellarius uram is mostani nagy adfektussal való irt levelében . . . Igen szerelmesen ir cancellarius uram, gyönyöríséges szókkal, urunknak is spessét, jóakarattját és felölem való vélekedését emlegeti.»

⁴ 1592. márc. 13. lev.: «Izente vala Jósika István uram, hogy öneki kedves dolgot cselekednének, ha vele elmennének és az uton az inasok tisztít subealnok, mindenitt illustrissimus dominusnak hinuk, úgy megtisztelnik, bizonydolgot irok kgdnek, mint szolga kegyelmes urát szokta. Sem az szolgálatot fel nem vevök, sem pedig fejedelmink titulussát neki nem adók.» További soraiban összehasonlítást tesz Jósika és Kovacsóczy között, akinél «virtus is, deákság is több vagyon, hogyses mint Jósika uramnál», s ez összehasonlítás nem a Jósika javára ütött ki. Végül mintegy jósszerűen hozzáteszi: «Tolluntur ia altum, ut casu graviore ruant», ami nem sok idő mulva be is következett.

hogy atyjának az akarata, hogy tanulmányait bevégezve, rövid időn belül hazamenjen.¹ A fiatal egyetemi hallgatót ez nagyon elkedvetlenítette, hiszen mikor hazulról eljött, atyja azt ígérte, hogy „hetedik esztendőben“ látja viszont hazáját, annak pedig még csak négy éve. Ezt a hírt a *Bogáthy Boldizsár* leveleiből hallotta, valamint azt is, hogy 1592. karácsonyra kívánja atyja, hogy hazamenjen.² Kornis György pedig, mivel még „igen ifjú“ volt, amikor külföldre ment, még szükségét érezte, hogy tovább tanuljon, és kéri atyját, ne sajnálja „az sok elment útnak és hegynek utolsó részére felvinni vonni“. ³ Levelében felhossa Janus Pannoniust, aki 18, Paksi Mihályt, aki 12, Kovacsóczy Farkast, aki 12 vagy 15 esztendeig volt külföldön.⁴ Jól tudja, hogy tanulása atyjának nagy áldozatába kerül. Nem kívánja, hogy minden pénzét reáköltse, hiszen még sok testvére van, akiket szintén szüleinek kell felnevelni. Teljes hálával van atyja iránt, akinek „bőkezű voltáról“ többször írt neki Bogáthy Fazekas Miklós. Nem ösmer senkit Erdélyben, akik „ilyen judiciummal, olyan nagy beneficiummal adficiáltak volna fiokat“. ⁵ Ha a régi görögök között élt volna, „ilyen szép dicséretes és jó factumát el nem hallgatták volna, hanem örök emlékezetnek adták volna“. ⁶ Nem tudjuk, hogy Kornis Farkasnak valóban szándéka volt-e, hogy fiát hazahívja, de most elállott tőle. Úgy látszik Kovacsóczy tanácsára is hallgatott.⁷

Kornis György igen jó fiúnak és testvérnek mutatkozik be leveleiben. Valahányszor alkalma nyílik, mindig valami ajándékkal kedveskedik anyjának, vagy testvéreinek, akik szintén nem feledtek meg távolbaszakadt szerettükről.⁸ Páduából is féltő gondoskodással örködik Heidelbergben maradt öccséről, Miklósról. Nincsen olyan levele, amelyikben hosszasan ne foglalkoznék vele.

¹ 1591. nov. 7. levelében.

² 1592. márc. 13. levelében

³ 1593. ápr. 2. levelében.

⁴ 1591. nov. 7. levelében

⁵ 1592. márc. 13. levelében

⁶ 1591. nov. 7. levelében.

⁷ 1593. ápr. 2. lev.: «Haza nem menésemnek okát helyén emlegethetem és kgd is adhatja, hogy tettszett kgdnek cancellarius uram tanácsa.»

⁸ 1593. ápr. 2. anyjához írott levelében: «Mihály öcsémnek . . . szép könyvet kültem . . . idővel nem is leszzen haszontalan» Szintén neki írott levelében 1593. júl. 25.: «Egy fisi tokot kiltem kgdnek», alább «Mihály öcsémnek kiltem vala Sombori Sándor uramtul egy szép kis könyvet.»

Nagy szomorúsággal hallotta, hogy a „jámbor Casimirus herceg, kinél nagyobb virtusú“ embert nem látott, 1592 jan. 6-án meghalt.¹ Még az ősszel is halála hírért költötték, de azután hallotta, hogy „az saxoniai herceg temetésére ment“.² Azt ajánlotta atyjának, hogy Miklóst adja a „Joannes Bipontinus herceg“ udvarába, aki János Kázmér életében is többször hívta magához.³ Különben az sem lesz a hátrányára, ha az ifjú fejedelem — IV. Frigyes — udvarában marad, mert oly adfectióval volt hozzá . . . hogy talán másnak segítsége nélkül nem szikölködik“.⁴ Mégis legjobbnak találná, ha hazahívná atyja és ott valamelyik főúr udvarába adná.⁵

Fivérének állapota azonban nemsokára rosszabbra fordult, amiért leginkább az ifjú fejedelmet okolta, akire amaz a hozzá írt levelében nagyon keservesen panaszkodott. György igen erős szavakkal illeti ezért IV. Frigyes fejedelmet, amikor ezt mondja: „tudván azt, hogy német, azaz embertelen és minden urbanitástól, emberségtől, jóindulattól vacuus“.⁶

Egyáltalában a németeket, akik a „peregrinusok erszényét nagy vectigálnak tartják“,⁷ kockavetésben és ivásban kitérnek, nem nagyon szerette. Öccsét is a sok költéstől és részegségtől intette, „hogy az németek vitusát ne imbibálná“.⁸ Újólág kérte atyját, hogy öccsét „ez közil az nemzetsig közil“ hazavigye, s hogy valaki pártfogója legyen, írt Heidelbergbe egy „emberséges“ jogi doktornak, akinek, valamint testvére levelét is elküldötte haza.⁹ Meddig maradt még Kornis Miklós a pfalzi fejedelem udvarában, nem tudjuk, mert vele csak 1602-ben találkozunk, amikor sógorával *Székely Mózessel* a tömösvári basához futott; a brassói csatában esett el 1603 jul. 17-én.

Ha öccsének sorsa bizonyos mértékben elszomorította, hugának, *Annának Székely Mózessel* való eljegyzésének a híre, amit

¹ 1592. márc. 13. lev.: „Az jámbor Casimirus herceg ez világbul kimult ez esztendőben és huszonhetedik napján temették januáriusnak, holott hatodik napján holt volna meg.“

² 1591. nov. 7. levelében.

³ 1592. márc. 13. levelében.

⁴ U. a levelében.

⁵ U. a levelében.

⁶ 1593. ápr. 2. levele.

⁷ U. a levele.

⁸ 1592. márc. 13. levele.

⁹ 1593. jul. 25. levele.

1593 máj.-ban tudott meg Jakobinus Bernát leveléből, nagy örömmel töltötte el.¹ Leveleinek azon sorai, melyeket e hír hallatára írt, igazi felvilágosodott, fenkölt gondolkozású főnek mutatják be. Ha nem anakronizmus itt e kifejezéssel élni, a szó legnemesebb értelmében demokrata érzéseket árul el abban a korban, amikor azért örül, hogy Isten a hugát olyan embernek rendelte, „kinek tisztessége és becsülete vagyon emberségeért és virtusáért, nem nemzeteért, familiájáért“. Mert „jobb szegényből lött jámbort magához kapcsolni, hogysesem mint régi nemzetség heában való fiát“.²

De nemcsak a családja sorsa iránt érdeklődik leveleiben, hanem a közállapotok iránt is. Hazáját önzetlenül szerette s vágyott, hogy annak szolgálhasson idővel. Élénken érdeklődik a hazai állapotok iránt, s leveleiben több helyen nyilatkozik meg véleménye az akkori viszonyok felett. Mindamellett nem vágyott vezető szerepre, nem készült arra, hogy saját személyét mindenáron előtérbe helyezze.³ Tudta, hogy származásánál fogva kötelességei vannak hazája iránt, amit sokkal jobban tud teljesíteni, ha magát kiműveli. Fenn akarta tartani, sőt ha lehet, emelni akarta családjának azon nimbuszát, melyre atyja emelte. Azon igyekezett, hogy a stemmájától degenerálni ne láttassék. „Ha meg nem ékösíthetjük jobban familiánkat is, az mennyire kgd hozta, de meg nem rútitjuk.“⁴

Bizonyosra vehetjük, hogy e fogadalmának meg is felelt volna, ha korai halála, ami akkor következett be, mikor unokafivérével Rómába készült, hogy tanulmányait ott folytassa, meg nem akadályozza.

Bogáthy Miklós 1592. végén szülei látogatására hazautazott, ahol igen megkedvelte őt a fejedelem gyontatója, a nagy befolyású *Carillo Alfonz* jezsuita és kivitte a fejedelemnél, hogy neki a Ró-

¹ «Hugom felől még az elmúlt májusban Bernhard uram leveléből értetem vala, . . . hogy Isten . . . oly embörnek rendölte (1593. : julius 25. lev.)

² 1593. jul. 25. levele.

³ 1591. nov. 7. lev. : «Azt azért én Istentil bizony soha nem kértem, hogy altiori gradu collocáltassam dignitalis et honoris, csak azon könyörgöttem, hogy jó erkölcscesel, jámborsággal és hasznos tudományyal engedtessek hazamenetelem . . . én ha csak szántó nevem léven, az agriculturat mint egy régi Cato exercealhatom is két vagy három segiddel, ugyanolyan boldognak itilem magam, mint az, ki nagy imperiummal, nagy méltósággal és urasággal vagyon.»

⁴ 1592. márc. 13. lev.

mában való tanulás végett segélyt adjon.¹ Bogáthy 1593 tavaszán visszament Páduába s készült, hogy Rómába menjen s igyekezett Kornis Györgyöt is rábeszélni, hogy vele menjen.² Kornis György sokáig tanakodott, míg végre rászánta magát a Rómába való menetelre. Úgy tervezték, hogy októberben indulnak útnak, a nyarat, mivel Páduában az előadások júliusban bevégeződtek, Sienában töltik, mert „ott szólnak igazabban és legszebben“.

Kornis György azonban nem jutott el Rómába, mert még 1593-ban meghalt, a legnagyobb valószínűség szerint még azelőtt, hogy átmentek volna Sienába. Halálának pontos ideje ismeretlen, de az 1593-ik év mellett szól a Bogáthy Miklós levele Kornis Farkashoz (1595), amelyből megtudjuk, hogy Páduában temették el.³ Nem tudjuk, hogy a mélyen sújtott családja hazahozatta-e, vagy ott nyugszik idegen földben.

Olvasva Kornis György leveleit, látva azt a mélységes ragaszkodást, ami azokból hazájához, egyházához és családjához kitűnik, igazán fájjalhatjuk, hogy nem tudta bebizonyítani, hogy „az székeleknek is vagyon virtusuk“.⁴

¹ Ezt Carillo két leveléből tudjuk, melyeket éppen Bogáthy Miklóstól küldött, az egyik Aquaviva jezsuita generálisnak szól: «Has transmitto per generosum dominum Nicolaum Bogáthy, filium comitis Albensis quem meo consilio, studiorum causa Sermus isthuc mittit, adulescens magnale nobilitatis ac expectationis.» A másik levelét Viller ausztriai provincialisnak küldte. Veress E.: Garillo A. levelezése és iratai. 45. és 47. l.

² Bogáthy Miklós külföldi tanulásáról írott tanulmányomat lásd Erdélyi Múzeum 1907. évf.-ban.

³ Bogáthy Miklós 1595. febr. 10-én írja Kornis Farkasnak: «Ha Páduába viszen Isten, koporsójára is gondot viselhetek az szegény nyavalyás atyám-fiának.»

⁴ 1591. nov. 7-iki levelében.

Professzor Gilman.

(1849—1902.)

Irta: Kiss Sándor.

Gilman Paine Miklós a meadvillei teológiai intézet tanára volt. Az amerikai teológiai akadémiák között a meadvillei volt az első, amely a szociológiai tanszéket önállóan szervezte. E tanszéknek első tulajdonosa Professzor Gilman volt.

A Harvard Divinity Schoolban végzett 1871-ben. Nehány évig unitárius lelkész volt. Aztán Antioch College-ban lett tanár. Mint ilyen lett a Literary World szerkesztője. Majd önállóan indítja meg a New-World című teológiai, ethikai és szociológiai folyóiratot, amelyet hazájában elsőrendű folyóirattá tett. Tizenhetedik szolgálati évében 1895-ben hívták meg a meadvillei teológiai intézetbe a szociológiai tanszék tanárának. Mint ilyen az intézet színvonalát szakmunkásságával azután is emelte.

Professzor Gilman a szakmáját művelte s tárgyának szakirodalmát értékes művekkel gazdagította. „Profit Sharing“ (1889) című munkája a haszon megosztásának helyes módjait jelöli meg a munkás és a munkaadó között. „Laws of daily conduct“ (a mindennapi magatartás törvényei) című munkája pályadíjat nyert, mint közintézetekben a felekezetenélküli erkölcsstan tankönyve. „Socialism and the American Spirit“ (Szocializmus és az amerikai szellem) című művében arra a meggyőződésre jut, hogy a szocialista szervezkedésnek Amerikában nem nagy jövője van, mert az amerikai szellem maga is szocialisztikus, s a szakszervezkedésnek pressziói nélkül is az államférfiak helyes szociális szellemben alkotnak törvényeket. „Methods of industrial peace“ (Az ipari béke fenntartásának módjai) szintén a munkás és a munkaadó között